

ІСТОРИЯ ТА АРХЕОЛОГИЯ

УДК 069.01:930.1(477-25)

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.4>

Дворкін Ігор Володимирович,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
orcid.org/0000-0001-9190-8265
Scopus Author ID: 57221084886
Researcher ID: AFU-2326-2022
Igor.Dvorkin@khp.edu.ua*

НАЦІОНАЛЬНІ МУЗЕЇ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається розвиток українських національних музеїв на початку ХХ століття. «Довге» ХІХ століття – епоха модернізації, становлення сучасного суспільства, формування модерних націй. Для періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. характерним було перетворення музеїв на культурну норму міського життя. В українських землях, що входили тоді до Російської та Австро-Угорської імперій, діяла широка музейна мережа. Музейна справа розвивалася в українських землях імперій у різних умовах. В Російській імперії діяли жорсткі обмеження щодо діяльності українських установ, в Австро-Угорській імперії український національний рух мав кращі умови, зокрема у розвитку українських культурницьких та наукових установ. Для цього періоду було характерним відкриття такого виду музейних закладів, як національні музеї у європейських країнах. Національний музей – заклад, що репрезентує національну історичну та культурну спадщину. Метою запропонованої статті є дослідження історії музеїв, що висвітлювали історію та культуру України у контексті характеристики їх як саме національних українських музеїв. Методологічною основою статті є модерністський підхід для визначення нації, зокрема концепція «уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона та «винайдення традицій» Ерика Гобсбаума. Стаття розглядає діяльність українських національних музеїв у контексті розвитку музейної справи в українських землях, процесів націотворення, розвитку українського національного руху. Саме музеї відігравали провідну роль у формуванні української нації та використовувалися представниками національного руху. Прикладами українських національних музеїв, що діяли на початку ХХ ст., а також у період Української революції 1917–1921 рр., на нашу думку, є: Національний музей у Львові, Музей українських старожитностей Василя Тарновського Чернігівського губернського земства, Київський художньо-промисловий і науковий музей. На основі останнього у період Української революції планувалося створення власне Українського національного музею.

Ключові слова: музейна справа, національний музей, націотворення, український національний рух, Українська революція.

Dvorkin Ihor,
*Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science,
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”
orcid.org/0000-0001-9190-8265
Scopus Author ID: 57221084886
Researcher ID: AFU-2326-2022
Igor.Dvorkin@khp.edu.ua*

NATIONAL MUSEUMS IN UKRAINE AT THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY

The article examines the development of Ukrainian national museums at the beginning of the 20th century. The “long” 19th century was an era of modernization, the formation of modern society, and the formation of modern

nations. For the period of the late 19th – early 20th centuries the transformation of museums into a cultural norm of urban life was characteristic. A wide museum network operated in the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires at that time. The museums worked in the Ukrainian lands of the empires under different conditions. In the Russian Empire, there were strict restrictions on the activities of Ukrainian institutions, in the Austro-Hungarian Empire, the Ukrainian national movement had better conditions, in particular, in the development of Ukrainian cultural and scientific institutions. This period was characterized by the opening of such museum institutions as national museums in European countries. The National Museum is an institution representing the national historical and cultural heritage. The purpose of the proposed article is to study the history of museums that covered the history and culture of Ukraine in the context of characterizing them as national Ukrainian museums. The methodological basis of the article is the modernist approach to defining the nation, in particular the concept of “imagined communities” by Benedict Anderson and the “invention of traditions” by Eric Hobsbawm. The article examines the activity of Ukrainian national museums in the context of the formation of such museums in other countries at the same time, as well as the development of the museum in Ukrainian lands, the processes of nation-building, and the development of the Ukrainian national movement. Museums played a leading role in the formation of the Ukrainian nation; they were used by representatives of the national movement. Examples of Ukrainian national museums that operated at the beginning of the 20th century, as well as during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, in our opinion, were: the National Museum in Lviv, the Vasyl Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities of the Chernihiv Provincial Zemstvo, the Kyiv Art-Industrial and Scientific Museum. On the basis of the latter, during the Ukrainian Revolution, it was planned to create the Ukrainian National Museum.

Key words: museology, national museum, nation building, Ukrainian national movement, Ukrainian revolution.

Постановка проблеми та її актуальність.

Музеї та музейна справа відіграють важливу роль у багатьох процесах, таких як просвітництво, охорона пам'яток історії та культури, розвиток науки, організація дозвілля тощо. Однією з важливих функцій музейництва є формування національної ідентичності. Протягом «довгого» XIX століття музеї в Україні часто використовувалися діячами українського національного руху саме з метою просування ідеї окремішності українського народу. Це відбувалося за умови відсутності власної державності, перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Умови розвитку українського руху вирізнялися. У Російській імперії існування українського народу як окремого заперечувалося, діяли заборони української мови, діяльності українських інституцій. Український рух в Австро-Угорщині перебував у більш сприятливих умовах, він отримував більше можливостей для розвитку. Актуальним, на нашу думку, питанням є те, як у зазначених умовах представники українського національного руху зуміли створити та успішно розвинути під різними вивісками власне українські національні музеї. В період Української революції існував, проте не був реалізований, проєкт уже безпосередньо «Українського національного музею».

Аналіз досліджень та публікацій. Методологічною основою статті є модерністський підхід для визначення нації, зокрема концепція

«уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона та «винайдення традицій» Ерика Гобсбаума. Перший ідентифікує націю як уявлену політичну спільноту, представники якої природно не можуть побачити чи знати один одного, водночас вони уявляють себе певною єдиною групою (Андерсон, 2001, с. 22). Більше того, представники української нації, що формувалася як політична спільнота протягом XIX століття, жили у різних імперіях. Своєю чергою Е. Гобсбаум вказує на притаманне «винайдення» представниками національних рухів традицій, а саме культурних практик, що мали виразити належність до певної спільноти (Гобсбаум, 2005, с. 13).

Українські історики та музеєзнавці досліджують історію окремих музейних закладів, зокрема тих, діяльність яких проаналізована у цій статті (Гентош, 2015; Рязанова, 1999; Федорова, 2011 та ін.).

Метою цієї статті є висвітлення створення та діяльності музеїв, які можна, на нашу думку, вважати саме українськими національними музеями. Музейні установи на початку XX століття вже були певною культурною нормою. В українських землях існували музеї багатьох напрямів: історичні, художні, природничі тощо. Музеї діяли при університетах, органах місцевого самоврядування, наукових інституціях, існували приватні музеї.

Виклад основного матеріалу. Що таке національний музей? За визначенням Петера

Аронссона та Габрієлли Елгеніус, національні музеї – це установи, колекції яких представляють домінуючі національні цінності, міфи та реалії. Національні цінності та ін., своєю чергою, становлять основу для національних спільнот. Завдяки цьому національні музеї мають велике значення для формування власне націй, визначення ролі нації у взаєминах з іншими спільнотами (Aronsson, Elgenius, 2011, р. 5). Музеї у сучасному розумінні, в тому числі національні музеї, – продукт модерної епохи, вони виникають у період домінування імперій та активних націотворчих процесів. Національні музеї у «довгому» ХІХ столітті виникають в імперіях, новостворених державах, вони також постають і завдяки діяльності представників національних рухів у бездержавних націй. Для останніх національні музеї були певними маркерами прагнення до майбутньої самостійності (Berger, 2015, р. 23).

У 1899 р. був започаткований, як вважають дослідники, головний музейний заклад Наддніпрянської України – Київський міський (художньо-промисловий та науковий) музей. Його відкриттю передували довгі дискусії щодо того, яким має бути його профіль, відомча належність тощо. Місцева громадськість, меценати зібрали чималі кошти і завдяки цьому для майбутнього музею було споруджено спеціальну будівлю у центральній частині міста – сьогодні Національний художній музей України.

Як для представників української інтелігенції, так і для імперських чиновників було очевидним велике значення відкриття саме у Києві великого музейного закладу. Перші вбачали у ньому можливість для поширення української історії та культури. Проімперські налаштована інтелігенція також бачила цей потенціал, який міг бути небезпечним для імперських позицій в Україні. Так, завдяки публікації Лариси Федорової відомою є «конфіденційна записка» до генерал-губернатора, відомого мистецтвознавця, викладача Київського університету Адріана Прахова. В ній було зазначено, що музей у Києві, якщо у ньому провідними будуть археологічний та етнографічний напрями, стане осередком українофільської діяльності. Натомість, найнебезпечнішим видом зібрань мали стати твори мистецтва та художнього ремесла (Федорова, 2011, с. 91, 92). У підсумку міський музей був відкритий саме як «художньо-промисловий та науковий».

Музей справді став провідним закладом, осередком згуртування українських учених, національної інтелігенції та меценатів. Музейні експозиції переважно висвітлювали історію та культуру України. Музей мав можливість проводити виставки, що були спрямовані на популяризацію української культури та формування власне української ідентичності. Найважливішими з них були – південноросійська кустарна виставка 1906 р. та виставка, присвячена 50-річчю з дня смерті Тараса Шевченка, що відбулась у 1911 р. На останній були представлені малюнки та офорти Шевченка із приватних зібрань. Також було видано каталог творів, представлених на виставці українською та російською мовами (Ернст, 1929, с. 124).

Київський художньо-промисловий і науковий музей на початку ХХ ст. фактично перетворився на головний український музей Наддніпрянщини. Хоч його діяльність проходила «під вівіскою» імперського провінціального музею, який носив у своїй назві ім'я російського імператора Миколи Олександровича. У період Української революції саме на його основі планувалося відкрити Український національний музей як у час Української Народної Республіки, так і Української Держави.

Ще одним прикладом українського національного музею був, на нашу думку, Музей українських старожитностей В.В. Тарновського Чернігівського губернського земства, що був відкритий у 1902 р. Цей музей мав приватне походження. Його колекції були зібрані меценатом Василем Тарновським протягом другої половини ХІХ століття. Спрямованість музею стає зрозумілою власне з його назви, унікальної для того часу та Російської імперії, де діяли заборони навіть на вживання назви «український». Меценат мав намір залишити у спадок для громадськості свою колекцію, довгий час вагаючись, якій саме установі передати колекції. У підсумку він зупинився на Чернігівському губернському земстві, яке зуміло забезпечити прийняття колекції та її розташування. Музей складався із унікальної колекції, присвяченої Тарасу Шевченку, а також трьох історичних відділів: доісторичного, великокнязівського та козацького. Останній був найбільшим та найбагатшим та містив документи ХVII–ХVIII ст., військово спорядження, зброю, клейноди та речі, що належали відомим козацьким

ватажкам, у тому числі й гетьманам (Лаєвський, Линюк, 2002, с. 6).

На початку ХХ ст. на теренах українських земель, що входили до Австро-Угорської імперії, у Львові було відкрито український Національний музей. Як зазначалося вище, умови розвитку українського національного руху на західноукраїнських землях вирізнялися більш лояльним ставленням імперської влади, а також значною роллю греко-католицької церкви. Саме митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький став ініціатором та найбільшим меценатом Національного музею у Львові. Колекція музею була започаткована власне як Церковний музей у 1905 р. Зібрання розширювалися, включаючи у себе вже не тільки церковну старовину. До фондів музею були включені зібрання товариства «Просвіта» (Банах, 2020, с. 94). Музей за декілька років фактично перестав бути суто церковним та отримав назву Національного музею. У музеї були сформовані історичний, етнографічний та археологічний відділи (Надопта, 2012, с. 763).

За статутом музей мав на меті репрезентувати в наукових та просвітницьких цілях історичні пам'ятки культурно-народного життя. Музей був урочисто відкритий у 1913 р. Під час урочистостей українським організаціям було офіційно дозволено вивісити синьо-жовті прапори та виконати гімн «Ще не вмерла Україна...». Виставкова діяльність музею підкреслювала діяльність музею як українського національного. Так, у 1914 р. відбулась Шевченківська виставка; у 1918 р. виставка, присвячена Українським січовим стрільцям; у 1919 р. виставка сучасного малярства галицької України. Дослідники вказують, що Національний музей у Львові шляхом виокремлення саме української культури являв собою інструмент творення української політичної нації (Гентош, 2016, с. 214–215).

Для багатьох націй, що постають, або таких, які мають відстоювати власне право на існування, свою державність та суверенітет, національні музеї часто мають вирішальне значення. У таких випадках національні музеї часто стають центральною інституцією, що має формувати національну ідентичність. Зазвичай у таких державах існує центральна музейна інституція, або певний музейний комплекс, що

розміщуються у центральних кварталах столиць (Aronsson, Elgenius, 2011, р. 9). В Українському контексті саме таким, на нашу думку, мав постати Український національний музей часів Української революції 1917–1921 рр.

Для культурних, громадських та політичних діячів періоду Української революції важлива роль музейництва для новопосталої української державності була очевидною. Музейні установи часто продовжували свою роботу, незважаючи на надважкі умови бойових дій та постійної зміни влади. В імперський період не існувало жодних державних органів, що мали б централізовано опікуватися справою розвитку музейництва. Із початком Української революції, у 1917 р., активувалася робота із захисту пам'яток культури на громадському та на державному рівнях. На початку революції була створена громадська організація – Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України. Його головою став відомий український музейник, директор Київського художньо-промислового та наукового (міського) музею Микола Біляшівський. До комітету входили також відомі історики та державні діячі – голова Центральної Ради Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Дмитро Дорошенко та ін. Після утворення українського уряду – Генерального секретаріату при Департаменті мистецтва утворювався відділ охорони пам'яток культури, який мав опікуватися збереженням пам'яток історії та культури на території України. Цей відділ також очолив М. Біляшівський (Розовик, 2002, с. 166). Серед напрямів діяльності вказаного відділу, що діяв при Генеральному секретаріаті, була організація Українського національного музею. Його планували відкрити у Києві на основі колекцій уже діючого, багатого на колекції, що присвячені українській старовині, Київського міського музею. В останньому вже існували відділи археології, нумізматики, історії, етнографії, відділ «Старий Київ». М. Біляшівський розробив план реформатування музею, надання йому статусу державного. Зокрема, планувалося збудувати для етнографічного відділу нову будівлю, на основі мистецького відділу створити Національну галерею, відкритий окремий відділ, присвячений Тарасу Шевченку тощо (Рязанова, 1999, с. 47).

За часів Української Держави, очолюваної гетьманом Павлом Скоропадським, у період певної стабільності 1918 р., знов постає питання

про утворення Українського національного музею. Воно також було порушене М. Біляшівським, який очолив у цей час секцію музеїв Головного управління мистецтва та національної культури. Міністерство народної освіти та мистецтв надало фінансування із державної скарбниці на придбання експонатів для Національного музею, втім офіційно музей так і не було створено. Рада міністрів УНР Директорії на початку 1919 р. уже мала прийняти рішення про створення Національного українського музею, але не встигла його оприлюднити через втрату контролю над Києвом (Ковтанюк, Шовкопляс, 1999, с. 70). Можна констатувати, що всі українські уряди часів революції вбачали за необхідність створення у столиці – Києві – Українського національного музею. Швидка зміна

влади та подальша поразка українських сил завадила реалізації цього проєкту.

Висновки. Розглянувши приклади відкриття та діяльності українських музеїв, що діяли в імперський період та під час Української революції 1917–1921 р., можна зазначити, що у цей час у різних країнах та умовах створювались музейні заклади, які можна вважати формально чи фактично українськими національними. Це було можливим завдяки діяльності представників українського національного руху: культурницьких, церковних, громадських, політичних діячів. Умови імперського та революційного періоду вирізнялися, втім поширення української історії та культури, формування української політичної нації було основною метою діяльності цих музейних установ.

Список використаних джерел:

1. Андерсон Б. (2001). Уявлені спільноти. Київ : Критика. 276 с.
2. Aronsson P., Elgenius G. (2011). Making National Museums in Europe – A Comparative Approach. *Building National Museums in Europe 1750–2010: Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen. Bologna 28–30 April*. P. 5–20.
3. Банах В. (2020). Національний музей у Львові (1905–1939): науково-фондова робота. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія». № 4/46, С. 89–105.
4. Berger S. (2015). National Museums in between Nationalism, Imperialism and Regionalism, 1750–1914. *National Museums and Nation-building in Europe 1750–2010. Mobilization and legitimacy, continuity and change*. P. 13–32.
5. Гентош Л. (2016). Митрополит Андрей Шептицький як засновник та меценат Національного музею у Львові: засади діяльності, пріоритети розвитку та історична спадщина. *Красназнавство*. № 1/2. С. 212–220.
6. Гобсбаум Е. (2005). Вступ: винаходження традицій. *Винайдення традицій*. / За редакцією Ерика Гобсбаума та і Теренса Рейнджера. Київ : Ніка-Центр. 448 с.
7. Ернст Ф. (1929). Як збиралися малярські твори Шевченка у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка. *Життя й революція*. Кн. 3. С. 122–130.
8. Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. (1999). Скарбниця історичної пам'яті України. *Київська старовина*. № 3–4. С. 63–80.
9. Ласвський С., Линюк Л. (2002). Музей українських старожитностей В.В. Тарновського у часі і просторі. *Скарбниця української культури* : збірник наукових праць. Вип. 3. Чернігів. С. 5–8.
10. Надопта А. (2012). Роль громадських, наукових організацій та церкви у формуванні та становленні українського етнографічного музейництва Галичини кінця ХІХ–30-х рр. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. № 4 (106). С. 758–774.
11. Розовик Д. (2002). Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Київ : ВПЦ «Київський університет». 311 с.
12. Рязанова Т. (1999). До сторіччя Київського музею старожитностей та мистецтв. *Вісник УТОPIK*. № 2. С. 44–55.
13. Федорова Л. (2011). Записка Адріана Прахова «Какой музей нужен и возможен в Киеве» у контексті історії заснування в Києві крайового музею. *Київська старовина*. 2011. № 3. С. 82–94.

References:

1. Anderson, B. (2001). *Uyavleni spil'noty'* [Imagined communities]. Kyiv: Kry'ty'ka. 276 s. [in Ukrainian].
2. Aronsson, P., Elgenius, G. (2011). Making National Museums in Europe – A Comparative Approach. *Building National Museums in Europe 1750–2010: Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen. Bologna 28–30 April*. P. 5–20.

3. Banakh, V. (2020). Natsional'nyy muzey u L'vovi (1905–1939): naukovo-fondova robota [The National Museum in Lviv (1905–1939): scientific and fund work]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobys't'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoryia*. 4/46, S. 89–105 [in Ukrainian].
4. Berger, S. (2015). National Museums in between Nationalism, Imperialism and Regionalism, 1750–1914. *National Museums and Nation-building in Europe 1750–2010. Mobilization and legitimacy, continuity and change*. P. 13–32.
5. Ernst, F. (1929). Yak zby'raly'sya malyars'ki tvory' Shevchenka u Vseukrayins'komu istory'chnomu muzeyi im. Shevchenka [How Shevchenko's paintings were collected in the All-Ukrainian Shevchenko Historical Museum]. *Zhyttya j revolyuciya*. Kn. 3. S. 122–130 [in Ukrainian].
6. Fedorova, L. (2011). Zapy'ska Adriana Prahova «Kakoj muzej nuzhen y' vozmozhen v Ky'eve» u konteksti istoriyi zasnuvannya v Ky'evi krajovogo muzey [A note by Adrian Prakhov “What kind of museum is necessary and possible in Kyiv” in the context of the history of the establishment of a regional museum in Kyiv]. *Ky'yivs'ka starovy'na*. № 3. S. 82–94 [in Ukrainian].
7. Gentosh, L. (2016). Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyi yak zasnovnyk ta metsenat Natsional'noho muzeyu u L'vovi: zasady diyal'nosti, priorityty rozvytku ta istorychna spadshchyna [Metropolitan Andrei Sheptyts'kyi as Founder and Patron of National Museum in Lviv: Priorities and Legacy of his Philanthropic Pursuits]. *Krayeznavstvo*. 1/2. S. 212–220 [in Ukrainian].
8. Gobsbaum, E. (2005). Vstup: vy'nahodzhennya trady'cij. *Vy'najdennya trady'cij. Za redakciyeyu Ery'ka Gobasbauma ta i Terensa Rejndzhera [Introduction: the invention of traditions. The Invention of traditions. Edited by Eric Hobasbaum and Terence Ranger]*. Kyiv: Nika-Centr. 448 s. [in Ukrainian].
9. Kovtanyuk, N., Shovkoplyas, G. (1999). Skarbny'cya istory'chnoyi pam'yati Ukrayiny' [A treasury of historical memory of Ukraine]. *Ky'yivs'ka starovy'na*. № 3–4. S. 63–80 [in Ukrainian].
10. Layevs'ky'j, S., Ly'nyuk L. (2002). Muzej ukrayins'ky'h starozhy'tnostej V.V. Tarnovs'kogo u chasi i prostori [V.V. Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities in time and space]. *Skarbny'cya ukrayins'koyi kul'tury': zbirny'k nauk. pracz'*. Vy'p. 3. Chernigiv. S. 5–8 [in Ukrainian].
11. Nadopta, A. (2012). Rol' hromads'kykh, naukovykh orhanizatsiy ta tserkvy u formuvanni ta stanovlenni ukrayins'koho etnografichnogo muzeynytstva Halychyny kintsya XIX– 30-kh rr. XX st. [On the role of non-governmental scientific organizations and church congregations in creation and establishing of Ukrainian ethnographical museum works in Galicia (late XIX c. to 1930s)]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 4 (106). S. 758–774 [in Ukrainian].
12. Rozovy'k D. (2002). Ukrayins'ke kul'turne vidrodzhennya v roky' nacional'no-demokraty'chnoyi revolyuciyi (1917–1920) [Ukrainian cultural revival during the years of the national-democratic revolution (1917–1920)]. Kyiv: VPCz “Ky'yivs'ky'j universy'tet”. 311 s. [in Ukrainian].
13. Ryazanova, T. (1999). Do storichchya Ky'yivs'kogo muzeyu starozhy'tnostej ta my'stecztv. *Visny'k UTOPIK* [To the centenary of the Kyiv Museum of Antiquities and Arts]. № 2. S. 44–55 [in Ukrainian].